

46

ARCHÆOLOGIA MEDIÆVALIS

Archeologie van de Middeleeuwen
en de Moderne Tijden in de
drie Belgische gewesten en
aangrenzende gebieden

Archéologie du Moyen Âge et
des Temps Modernes dans les
trois régions belges et les pays
limitrophes

Mittelalterliche und Neuzeitliche
Archäologie in den drei Belgischen
Regionen und Nachbargebieten

Bruxelles – Brussel – Brüssel

Chronique
Kroniek
Chronik
2023

Ninove anno 1693 : een “vreemde” pijp uit het kamp van de Grote Alliantie (O.-VI.)

| Davy HERREMANS, Arne VERBRUGGE & Erik WAUTERS |

In 2018-2020 werden er door SOLVA opgravingen uitgevoerd op site ‘Doorn Noord’ in Ninove. Op een terrein van om en bij de 22 hectaren werden er 471 archeologische sporen aangetroffen die in relatie staan met militaire aanwezigheid. Uit de sporen en bijkomend archiefonderzoek werd duidelijk dat het terrein tot driemaal toe in gebruik is geweest als kampplaats tijdens de 17de eeuw en 18de eeuw⁷². Onder de mobiele vondsten een groot aantal kleipijpen (n = 1642). Vermoedelijk gaat het om pijpen van soldaten die tijdens het verblijf of bij het opbreken van het kamp werden weggegooid. Een aantal daarvan kwamen terecht in de haardkuilen waarrond de soldaten groepeerden om zich te verwarmen en mogelijk ook om eten te bereiden. Dit soort tafereel zijn gekend van iconografisch materiaal.

Deze bijdrage handelt over een bijzondere kleipijp te relateren aan de eerste occupatiefase van het kamp tijdens het laatste decennium van de 17de eeuw. In 1692 en een jaar later in 1693 – tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-97) – sloeg het leger van de Grote Alliantie haar tenten op nabij Ninove. Uit historisch kaartmateriaal is geweten welke regimenten er gelegerd waren binnen het opgravingsareaal of in de onmiddellijke nabijheid. Het gaat daarbij om infanterie en ruitery van het leger van de Nederlandse Republiek (het zgn. “Staatse leger”) en vooral van vreemde regimenten die door dat leger tegen klinkende munt werden gehuurd in het buitenland: het gaat om Zweedse, Waalse en Schotse regimenten, maar toch voornamelijk om regimenten uit Duitse prinsdommen behorend tot het Heilig Roomse Rijk zoals Brandenburg, Lüneburg en Hannover. Daarnaast moeten we er rekening mee houden dat individuele soldaten uit andere regio’s zoals het aartshertogdom Oostenrijk, in de meest uiteenlopende geallieerde regimenten dienden zoals destijds gebruikelijk was. De keizer van het Heilig Roomse Rijk, tevens aartshertog van

Oostenrijk, was immers een belangrijk lid van de Grote Alliantie⁷³.

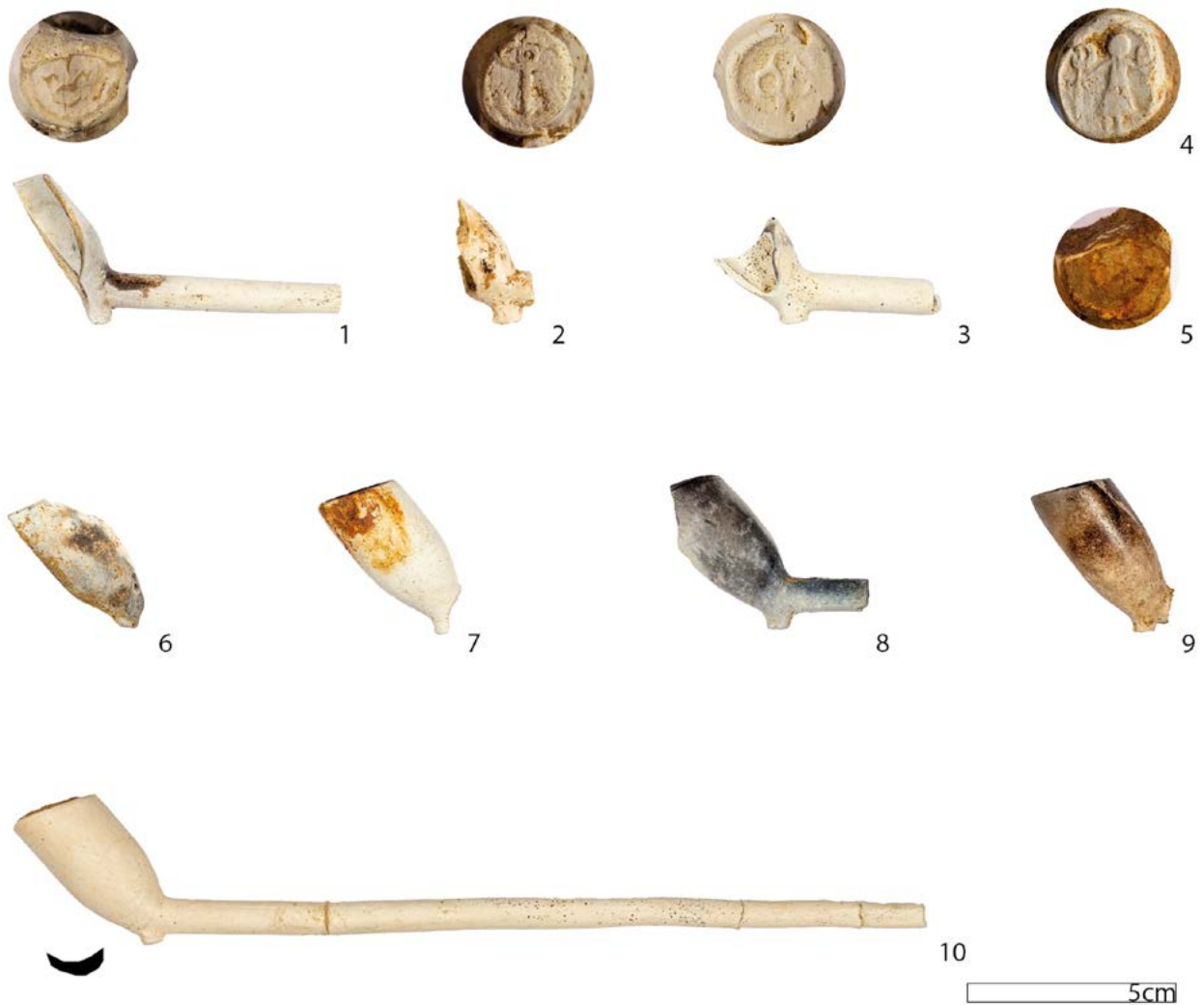
Het merendeel van de pijpen uit deze periode betreft onversierde pijpen met hiel in Goudse stijl. Naar de mode van de tijd, pijpen met trechtvormige kop (fig. 1): krijtwit en gemaakt uit pijpaaarde. Een pijp in kwestie springt uit de band. Het gaat om een reliëfpijp in de vorm van een mannenhoofd (fig. 2). De gezichtspijp is gemaakt uit roodbakende klei. Bijzonder is het ruwe en wat poreuze oppervlak en de grote hoeveelheid mica’s in de klei. De pijp beeldt een man af met imposante opkrullende snor en sik. Op zijn hoofd prijkt een tulband. Het gaat om een type pijp die in de literatuur – weinig politiek correct – vaak wordt aangeduid als ‘Turkenkop’. De barokke vormgeving van het gelaat en de andere decoratie (o.a. de plantenranken op de overgang tussen ketel en steel) bevestigen een datering eind 17de eeuw in lijn met de aanwezigheid van de Grote Alliantie in Ninove.

De kans dat het pijpje uit Gouda of een productiecentrum in Holland komt is klein. Ook een productie in Engeland of de Zuidelijke Nederlanden is onwaarschijnlijk. Eind 17de eeuw zijn de enige gezichtspijpen die worden geproduceerd in deze productieregio’s de zogenaamde Jonaspippen. Zij beelden een specifieke Bijbelse thematiek af, met name het verhaal van Jonas en de Walvis. De pijpenkop is gevormd naar het hoofd van Jonas terwijl de walvis met wijd gesperde bek in de steel van de pijp bijt. Pas begin 18de eeuw komt er variatie in de productie van gezichtspijpen in Gouda en verschijnen ook de eerste referenties naar de Ottomanen. Vlaggendragers waren Krijn Dirckszoon Veverloot en Jan Boot⁷⁴. Steevast zijn deze vroeg 18de-eeuwse gezichtspijpen – net als de 17de-eeuwse Jonaspippen – uitgevoerd in de typische witte pijpaaarde en niet in roodbakende klei. Ook een aantal ander details wijzen op een herkomst elders: een

72 VERBRUGGE *et al.* 2022; WAUTERS & VERBRUGGE 2002.

73 *Ibidem.*

74 DUCCO 1987.

Fig. 1 Overzicht van pijpen uit de eerste kampfase (1692-93). Trechtersvormige pijpen in Goudse stijl.

Fig. 2 Laat 17de-eeuwse gezichtspijp met afbeelding van een Ottomaan. Vindplaats Ninove Doorn-Noord.

opkrullende snor en sik komen ook voor bij de Jonaspipen uit de 17de eeuw, de vormgeving is echter anders. Ook de levensechte uitwerking van het gelaat past niet in de Goudse traditie, net als de aanwezigheid van een tulband. Bovendien kijkt de Goudse Jonas altijd de roker in het gezicht. De man met tulband op de pijp uit Ninove, kijkt net weg van de roker.

Stilistisch verwante stukken voor de gezichtspijp uit Ninove vinden we binnen de contouren van het toenmalige Heilige Roomse Rijk en aangrenzende gebieden. Het is niet toevallig dat de ‘Turkenkop’ in deze periode net daar bijzonder populair was. In 1683 verslaat een alliantie van het Heilig-Roomse Rijk en het Koninkrijk Polen de Ottomanen bij Wenen. Een soort van Turkomanie komt op gang en de overwinning op de Ottomanen wordt een belangrijk thema binnen de volkscultuur, in het bijzonder in Oostenrijk⁷⁵. Andreas Heege bracht de spreiding van opgegraven gezichtspipen met afbeelding van een Ottomaan in kaart voor de late 17de eeuw. Hij herkent hierin twee grote clusters: een eerste cluster in de Boven-Rijn, het huidige Baden-Württemberg en Hessen, en een tweede cluster in en rond Opper-Oostenrijk. Dichter bij de Ottomaanse grens lijkt vooral de manchetspijp

75 GRUBER 2007.

(losse pijpenkop met manchets waarin een steel van een ander materiaal kon gemonteerd worden) veel voor te komen⁷⁶. De manchetspijp situeert zich in de traditie van de pijpenkoppen in Ottomaanse en Oosterse traditie. In het gebied van de Boven-Rijn gaat het vooral om steelpijpen zoals het voorbeeld van Ninove. In een aantal gevallen werden daar ook gezichtspijpen aangetroffen met andere pijpmodellen uit roodbakkende klei. Men gaat uit van een productie in de regio⁷⁷. Een identieke gezichtspijp in roodbakkend aardewerk konden we echter niet terugvinden in de literatuur. Zo weten we dat bijvoorbeeld in Bulle (CH) eind 17de eeuw een pijpenbakker actief was die roodbakkende klei gebruikte⁷⁸.

Vermoedelijk moeten we dus voor de oorsprong van deze bijzondere gezichtspijp kijken richting het Heilige Roomse Rijk, thuisland van vele soldaten in de Grote Alliantie. Het gelaat doet denken aan misschien wel de meest gevreesde en gehate Ottomaan uit de tweede helft 17de eeuw. Dat was niet Sultan Mehmet IV, maar wel grootvizier Kara Mustapha Pasha die opperbevelhebber was van de Ottomaanse troepen bij de belegering van Wenen (fig. 3). Hij werd na de nederlaag gevangen genomen en door de geallieerden ter dood gebracht⁷⁹.

Bibliografie

- DUCCO D.H., 1987, *De Nederlandse kleipijp. Handboek voor dateren en determineren*, Leiden.
- GRUBER H., 2007, Zwei Tonpfeifen aus dem barocken Friedhof von Gallspach in Oberösterreich, *Knasterkopf* 19, p. 33–36.
- HEEGE A., 2015, Die Tabakpfeifen. In: *Court, Pâturage de l'Envers Une verrerie forestière jurassienne du début du 18e siècle. Volume 4 : Le mobilier en verre, métal, pierre et autres matériaux*, Bern, p. 231–244.
- HEEGE A. & BOURGAREL G., 2019, Tabakpfeifen und Tabakpfeifenveredelung in Bulle, Kanton Freiburg i. Ue.,

Fig. 3 17de-eeuws schilderij van Kara Mustapha Pasha, Ottomaans bevelhebber bij het beleg van Wenen (© Wien Museum)

Schweiz, in: *Keramik Zwischen Werbung, Propaganda und Praktische Gebrauch. Beiträge vom 50. Internationalen Symposium für Keramikforschung in Innsbruck 2017*, Nearchos 23, Innsbruck, p. 185–202.

VERBRUGGE A., WAUTERS E., CHERRETTÉ B., POULAIN M. & BRION M., 2022, Les campements militaires à Ninove (1667–1748), Premiers résultats des fouilles archéologiques, in: POULAIN M., BRION M. & VERBRUGGE A. (red.), *The Archaeology of Conflicts: early modern military encampments and material culture*, BAR International Series S3093, Oxford, p. 101–116.

WAUTERS E. & VERBRUGGE A., 2022, Les campements militaires à Ninove (1667–1748) : instruments de recherche et contexte historico-militaire, in: POULAIN M., BRION M. & VERBRUGGE A. (red.), *The Archaeology of Conflicts: early modern military encampments and material culture*, BAR International Series S3093, Oxford, p. 15–30.

WHEATCROFT A., 2010, *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe*, Londen.

76 HEEGE 2015.

77 *Ibidem*.

78 HEEGE & BOURGAREL 2019.

79 WHEATCROFT 2010.